

Η Κρίση του Καπιταλισμού και η Κοινωνία σε νέο σταυροδρόμι

Γ. Λιοδάκης

Οι ραγδαίες και δραματικές εξελίξεις στην παγκόσμια οικονομία κατά τις τελευταίες εβδομάδες έχουν εύλογα οδηγήσει σε μια έντονη και αγωνιώδη συζήτηση μεταξύ ειδικών και μη. Τα ζητήματα και ερωτήματα που εγείρονται είναι, μεταξύ άλλων, τα ακόλουθα: Η αιτία της κρίσης πηγάζει από την ανεξέλεγκτη και ανεύθυνη συμπεριφορά των κερδοσκόπων ή υπάρχουν βαθύτερα αίτια; Η υπερ-επέκταση του χρηματοπιστωτικού συστήματος και η αντίστοιχη σοβαρότατη κρίση που βρίσκεται σε εξέλιξη, αποτελούν μεμονωμένα φαινόμενα που μπορούν να απομονωθούν από τη λεγόμενη 'πραγματική οικονομία', περιορίζοντας έτσι τις κοινωνικές συνέπειες της κρίσης, ή είναι πολύ πιθανό η κρίση αυτή να πυροδοτήσει μια πιο εκτεταμένη οικονομική κατάρρευση και μια βαθιά ύφεση του καπιταλισμού; Είναι η χρηματοπιστωτική και η γενικότερη οικονομική κρίση αποτέλεσμα μιας ορισμένης πολιτικής και συγκεκριμένα του νεοφιλελευθερισμού, οπότε το πρόβλημα θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί με μια αλλαγή πολιτικής και μια μεταρρύθμιση του συστήματος, ή συνδέεται άμεσα με το ίδιο το χαρακτήρα και τις εγγενείς τάσεις του καπιταλισμού; Ποια μπορεί ενδεχόμενα να είναι η έκταση, το βάθος και η διάρκεια της κρίσης, και ποιο μπορεί να είναι το μέλλον του καπιταλισμού με τις δραματικές αυτές εξελίξεις; Ποιος είναι ο ρόλος και οι ευθύνες της Αριστεράς και του εργατικού κινήματος γενικότερα μέσα σ' αυτή τη συγκυρία, και πώς διαμορφώνονται οι προοπτικές του κομμουνισμού κάτω από τις σημερινές συνθήκες;

Είναι δύσκολο να απαντήσει κανείς σ' όλα αυτά τα κρίσιμα ζητήματα σύντομα, διεξοδικά και με επάρκεια, γι' αυτό θα περιοριστούμε εδώ σε ορισμένες μόνο επισημάνσεις. Θα πρέπει καταρχάς να γίνει σαφές ότι, ανεξάρτητα από την οποιαδήποτε 'αποκλίνουσα' ή 'παραβατική' συμπεριφορά των κερδοσκόπων, η σωρευτικότητα, η ένταση και χρονική κορύφωση του φαινομένου παραπέμπουν, όχι σε οποιουσδήποτε εξωγενείς παράγοντες, αλλά μάλλον στη σημερινή διάρθρωση και στις εγγενείς αντιθέσεις του σύγχρονου καπιταλισμού. Ταυτόχρονα θα πρέπει να τονιστεί ότι, από την ίδια του τη φύση ο καπιταλισμός έχει γενικότερα ένα κερδοσκοπικό χαρακτήρα, και η αλληλο-διαπλοκή οικονομικών φορέων και παραγωγικών ή χρηματοπιστωτικών δραστηριοτήτων καθιστά εξαιρετικά δύσκολη,

αν όχι αδύνατη, τη διάκριση ανάμεσα σε καλή και κακή κερδοσκοπία. Έτσι, θα ήταν εξαιρετικά δύσκολη η πάταξη της (υποτίθεται) κακής κερδοσκοπίας, ακόμα κι αν υπήρχε η σχετική πολιτική βούληση. Αλλά το ζήτημα αυτό παραπέμπει επίσης στη σύνδεση της χρηματοπιστωτικής σφαίρας, και της κερδοσκοπικής δραστηριότητας ειδικότερα, με την παραγωγική σφαίρα της οικονομίας.

Όπως είναι γνωστό, η υπερ-επέκταση των χρηματοπιστωτικών δραστηριοτήτων κατά τις δύο-τρεις τελευταίες δεκαετίες έχει έντονα απασχολήσει τους ειδικούς ως μια ιδιαίτερη τάση του σύγχρονου καπιταλισμού. Το φαινόμενο αυτό εστιάζεται γύρω από δραστηριότητες που αφορούν την χρηματοδότηση, τις ασφάλειες και την αγορά ακινήτων, ενώ ορισμένοι οικονομολόγοι επισημαίνουν την ιδιαίτερα κρίσιμη επέκταση του κεφαλαίου στο πεδίο που αφορά το ατομικό εισόδημα και τις ανάγκες του εργαζόμενου (καταναλωτική πίστη, ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά προγράμματα, εκπαιδευτικά δάνεια κ.λπ.). Έτσι, μπορεί κανείς να πει ότι η τάση αυτή ενισχύθηκε από τη συρρίκνωση του 'Κοινωνικού Κράτους' (στα πλαίσια του κυρίαρχου νεοφιλελευθερισμού), αλλά ταυτόχρονα από την εντυπωσιακή υπερχρέωση εθνικών-κρατών, επιχειρήσεων και νοικοκυριών, καθώς και από μια εντυπωσιακή ανάπτυξη των χρηματοπιστωτικών μέσων (ομόλογα, παράγωγα κ.λπ.) και την εκρηκτική διεύρυνση των ανισορροπιών στην παγκόσμια οικονομία. Η υπερ-επέκταση αυτών των δραστηριοτήτων (συμπεριλαμβανομένης της κερδοσκοπίας με τη στενή έννοια) απέκτησε με την πάροδο του χρόνου μια εντυπωσιακή δυναμική και μια ορισμένη αυτονομία σε σχέση με την πραγματική παραγωγή. Στις ΗΠΑ, την πιο αναπτυγμένη χώρα του καπιταλισμού, τα φαινόμενα αυτά πήραν ιδιαίτερη έκταση και κορυφώθηκαν, όπως είναι γνωστό, με την υπερ-επέκταση των επισφαλών στεγαστικών δανείων που οδήγησαν σε μια αλυσιδωτή κατάρρευση μεγάλων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, η οποία βρίσκεται ακόμα σε εξέλιξη. Οι εξελίξεις αυτές, που γρήγορα και εύλογα αγκάλιασαν τις περισσότερες χώρες, οδηγώντας σε διάφορες φούσκες (χρηματιστηριακή, ακινήτων, εμπορευμάτων), μπορούν να παρομοιαστούν με πυραμίδες ή, αν προτιμάμε, με πύργο της Βαβέλ, που όσο πιο ψηλά ανεβαίνει, τόσο πιο μεγάλος θα είναι ο πάταγος της κατάρρευσης.

Αρκετοί είναι αυτοί που θεώρησαν, ή εξακολουθούν να θεωρούν ότι η χρηματοπιστωτική δραστηριότητα και η σχετική κρίση έχει μια σημαντική αυτονομία που επιτρέπει την απομόνωσή της από τη διαδικασία της παραγωγής. Η αντίληψη αυτή όμως είναι αρκετά παραπλανητική γιατί όλα τα κυκλώματα του κεφαλαίου είναι αλληλένδετα μεταξύ τους. Ακόμα και η πιο απογειωμένη μορφή του χρηματιστικού

κεφαλαίου (στην περίπτωση της φούσκας – μιας φρενιτιώδους δηλαδή και πλασματικής αύξησης των σχετικών τιμών) δεν παύει να βρίσκεται σε μια διαλεκτική σχέση με την πραγματική παραγωγή και διανομή εμπορευμάτων, παρά την ένταση μεταξύ των δύο πλευρών. Το γεγονός αυτό και το ότι η υπερ-επέκταση αυτή, όπως θα υποστηριχτεί παρακάτω, παρουσιάζεται σε μια συγκεκριμένη συγκυρία του καπιταλισμού επιβεβαιώνουν τη στενή σχέση μεταξύ της παραγωγικής και της χρηματοπιστωτικής σφαίρας, και καθιστούν πολύ πιθανή έως βέβαιη την επέκταση της χρηματοπιστωτικής κρίσης στην παραγωγή. Είναι εξάλλου συχνό το φαινόμενο οι ίδιοι οικονομικοί φορείς (μεγάλα πολυκλαδικά μονοπώλια) να δραστηριοποιούνται και στις δύο αυτές σφαίρες.

Αρκετοί είναι επίσης αυτοί που αποδίδουν την σημερινή κρίση γενικότερα και την χρηματοπιστωτική κρίση ειδικότερα στην πολιτική του νεοφιλελευθερισμού των τελευταίων δεκαετιών, υποστηρίζοντας ότι κάποια νέα πολιτικοοικονομική ρύθμιση (πιθανότατα Κεϋνσιανού τύπου) ή κάποιο νέο ‘Νιού Ντιλ’ θα μπορούσε να διασφαλίσει τη σταθεροποίηση του συστήματος. Δυστυχώς αντίστοιχες είναι και οι ψευδαισθήσεις ενός τμήματος της ρεφορμιστικής Αριστεράς (Συνασπισμός), που αναζητά τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις για τη δημοκρατική ευαισθητοποίηση και τη διασφάλιση της συνοχής του συστήματος. Το πρόβλημα όμως έχει βαθύτερες ρίζες. Αν και ο νεοφιλελευθερισμός συντέλεσε στην χρηματοπιστωτική επέκταση και την κρίση, ο ίδιος καθορίζεται από τη βασική διάρθρωση και λειτουργία του συστήματος, εκφράζοντας και υπηρετώντας τις ανάγκες του κεφαλαίου στη σημερινή φάση ανάπτυξής του. Και δεδομένου ότι οι συνθήκες έχουν δραστικά αλλάξει, καμιά (νέο-) Κεϋνσιανή ρύθμιση, ή ‘Νιού Ντιλ’, δεν φαίνεται ικανή να διασφαλίσει τη βιωσιμότητα του συστήματος. Εξάλλου και η εργατική τάξη δεν θα πρέπει να τρέφει αυταπάτες απέναντι στους νέους ‘ντίλερς’ του καπιταλισμού (Ομπάμα, Ρουαγιάλ, Παπανδρέου, κ.α.), αλλά θα πρέπει να τους γυρίσει την πλάτη τραβώντας το δικό της δρόμο.

Από μια Μαρξιστική σκοπιά, η χρηματοπιστωτική υπερ-επέκταση των τελευταίων δεκαετιών και η τρέχουσα κρίση θα πρέπει να συνδεθούν με το υπόβαθρο της κρίσης υπερσυσσώρευσης που ξέσπασε από τις αρχές της δεκαετίας του ’70, έχοντας στη βάση της την συμπίεση του ποσοστού κέρδους. Η κρίση αυτή δημιούργησε τις προϋποθέσεις και ώθησε στην επέκταση του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, η οποία, με τις νέες ευκαιρίες εύκολου κέρδους στη σφαίρα αυτή, θα μπορούσε μερικά να αντισταθμίσει τη γενικότερη πτωτική πίεση στην καπιταλιστική

κερδοφορία. Η αντιστάθμιση αυτή επιτεύχθηκε μερικά, όχι μόνο με την επέκταση αυτή, αλλά και με τη διαρκή (νεοφιλελεύθερη) λιτότητα σε βάρος των εργαζομένων, την παγκοσμιοποίηση του κεφαλαίου και την αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών. Το πρόβλημα όμως παραμένει με την εντεινόμενη αστάθεια και αβεβαιότητα, την επενδυτική καχεξία και τους πτωτικούς ρυθμούς ανάπτυξης. Συχνά θεωρείται ότι το σύστημα είχε αποκαταστήσει μια ανθηρή κατάσταση κατά τη δεκαετία του '90, για να βυθιστεί ξανά από τις αρχές της νέας χιλιετίας στις έντονες κρισιακές διακυμάνσεις. Η αντίληψη όμως αυτή δεν είναι ακριβής. Στην πραγματικότητα έχουμε να κάνουμε με μια κυμαινόμενη πτωτική πορεία του καπιταλισμού. Αρκεί εδώ να σημειώσουμε ότι, σύμφωνα με στοιχεία του ΟΗΕ, οι μέσοι ετήσιοι ρυθμοί ανάπτυξης (του ΑΕΠ) των αναπτυσσόμενων καπιταλιστικών χωρών μειώθηκαν από 3,31% κατά τη δεκαετία 1970-80, σε 3,16% τη δεκαετία 1980-90, σε 2,54% τη δεκαετία 1990-2000, και σε 2,0% κατά το διάστημα 2000-2005. Ο καθένας μπορεί να αντιληφθεί που οδεύουμε σήμερα ...

Η ανάλυση μας για το νέο στάδιο του *ολοκληρωτικού καπιταλισμού* που διαμορφώνεται μέσα από τους κρισιακούς μετασχηματισμούς και την ανασυγκρότηση του συστήματος κατά τις τελευταίες δεκαετίες, μας βοηθάει ακόμα καλύτερα στην κατανόηση, όχι μόνο της χρηματοπιστωτικής κρίσης και της σχέσης της με την παραγωγή, αλλά και μιας σειράς άλλων ζητημάτων που σχετίζονται με τη γενικότερη (ιστορική) κρίση και τις προοπτικές του καπιταλισμού. Η κατανόηση της διαπλοκής των επιμέρους κυκλωμάτων του κεφαλαίου και η αυξανόμενη διεθνική τους ολοκλήρωση μας επιτρέπει την εκτίμηση ότι σήμερα, σε σύγκριση με τη μεγάλη κρίση του 1929, υπάρχουν οι προϋποθέσεις για μια γρηγορότερη και βαθύτερη επέκταση της κρίσης, με πολύ σοβαρότερες καταστροφικές συνέπειες. Η κατανόηση του ανταγωνιστικού χαρακτήρα του κεφαλαίου και η τεράστια έκταση της οικονομικής και κοινωνικής ολοκλήρωσης σε παγκόσμιο επίπεδο μας επιτρέπουν την κατανόηση των σύγχρονων ενδο-ιμπεριαλιστικών αντιθέσεων (όπως η πρόσφατη ένταση στον Καύκασο ανάμεσα σε ΗΠΑ και Ρωσία) και των ενδεχόμενων πολεμικών συγκρούσεων που η όξυνση της κρίσης μπορεί να επιτείνει. Ταυτόχρονα, όμως, και την αυξανόμενη διαπλοκή και αλληλεξάρτηση των καπιταλιστικών συμφερόντων που συχνά οδηγούν σε μια διεθνή συνεργασία και άμβλυνση των αντιθέσεων του κεφαλαίου. Η αλληλεξάρτηση αυτή (οικονομικών, τεχνολογικών, ενεργειακών και γεωπολιτικών) συμφερόντων είναι που καθόρισε τελευταία τη στάση της Δ. Ευρώπης στην ένταση ανάμεσα σε ΗΠΑ και Ρωσία. Ένα άλλο κραυγαλέο παράδειγμα

συνεργασίας αποτελεί τελευταία ο διεθνής οικονομικός συντονισμός καπιταλιστικών κυβερνήσεων και κεντρικών τραπεζών, και η δαπάνη αρκετών τρισεκατομμυρίων που θα επωμιστούν οι εργαζόμενοι, προκειμένου να αποσοβήσουν την κρίση και να αποτρέψουν μια συνολική κατάρρευση του καπιταλισμού. Η ανάλυση μας για τον ολοκληρωτικό καπιταλισμό, εστιάζοντας στην εντεινόμενη αντίθεση κεφαλαίου – εργασίας, μας επιτρέπει ακόμα να κατανοήσουμε τον πιο σημαντικό κοινωνικό πόλεμο του κεφαλαίου ενάντια στην εργατική τάξη. Δεν είναι μόνο η διαρκής και εντεινόμενη λιτότητα και η δραστική κατάργηση των κοινωνικών δικαιωμάτων της εργατικής τάξης, αλλά και ο καλπάζων αυταρχισμός του κεφαλαίου που εντείνεται παραπέρα με την κρίση, και ο τεράστιος και αποφασιστικός ρόλος του κράτους (ενάντια στα νεοφιλελεύθερα ιδεολογικά κηρύγματα) που δίνουν ανάγλυφα το περίγραμμα της νέας δικτατορίας του κεφαλαίου. Το κεφάλαιο επιχειρεί να ξεπεράσει τη βαθιά του κρίση και να αποφύγει την συνολική του κατάρρευση σε βάρος της εργατικής τάξης και της φύσης, και δεν θα πρέπει να υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι, αν τελικά το κεφάλαιο καταφέρει μέσα από τους διαδοχικούς μετασχηματισμούς του να επιβιώσει και να διασφαλίσει του όρους για τη σταθεροποίηση του νέου σταδίου ολοκληρωτικής ανάπτυξής του, το μέλλον για την εργασία και τη φύση δεν μπορεί παρά να διαγράφεται πολύ ζοφερό, συνεπαγόμενο μια διαρκή και δραστική υποβάθμιση.

Αν και φαίνεται να βρισκόμαστε μπροστά σε μια ιστορική κρίση του καπιταλισμού, χωρίς να το συνειδητοποιούμε απόλυτα, είναι εξαιρετικά δύσκολο να προβλέψει κανείς την ακριβή έκταση, το βάθος και τη διάρκεια της σημερινής κρίσης. Και κανείς δεν μπορεί να πει αν πρόκειται για μια τελική κρίση και οριστική κατάρρευση του καπιταλισμού. Με τις αλλεπάλληλες όμως καταρρεύσεις και τη διεύρυνση της κρίσης αποδεικνύεται ξεκάθαρα, όχι μόνο η χρεοκοπία του νεοφιλελευθερισμού, αλλά γενικότερα η χρεοκοπία της αγοράς και του κεφαλαίου ως βασικής οργανωτικής αρχής για την ανάπτυξη της παραγωγής και την αναπαραγωγή της κοινωνίας. Χρεοκοπεί πλέον ο ατομικισμός που αναπτύσσεται και αναπαράγεται από την αγορά και το κεφάλαιο, και γίνεται ευρύτερα αντιληπτή η αναγκαιότητα μιας συλλογικής δράσης για την κοινή αντιμετώπιση των σύγχρονων κοινωνικών αναγκών και των οικολογικών προβλημάτων που επισώρευσε ο καπιταλισμός. Ταυτόχρονα, η ιδεολογική και κοινωνική κυριαρχία του κεφαλαίου δέχονται ένα καίριο πλήγμα, και ευρύτερα τμήματα των εργαζομένων φαίνεται πλέον να προβληματίζονται σε μια αντι-καπιταλιστική, επαναστατική κατεύθυνση. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, και

ενώ το φάντασμα του Μαρξ και του κομμουνισμού φαίνεται να πλανάται περίοπτα πάνω από τη γήινη σφαίρα, η κοινωνία φαίνεται να βρίσκεται σε νέο κρίσιμο σταυροδρόμι. Θα αφεθεί στη διαδικασία μιας φασιστοειδούς σκλήρυνσης του ολοκληρωτικού καπιταλισμού ή στον κίνδυνο παρόμοιων φασιστοειδών εκτροπών, ή θα προχωρήσει μπροστά, στην κατεύθυνση επαναθεμελίωσης του κομμουνισμού;

Στις κρίσιμες αυτές συνθήκες, οι ιδεολογικοί εκφραστές και οι πολιτικοί διεκπεραιωτές των αντιδραστικών, νέο-συντηρητικών ‘μεταρρυθμίσεων’ θα πρέπει να ανατραπούν. Θα πρέπει να τα μαζεύουν γρήγορα, πριν είναι πολύ αργά.

Ταυτόχρονα, η ρεφορμιστική Αριστερά και οι θιασώτες του σοσιαλισμού (ή κομμουνισμού) που γνωρίσαμε (ΚΚΕ), και στην πραγματικότητα δεν ήταν ούτε σοσιαλισμός, ούτε κομμουνισμός, αλλά κρατικός απλά καπιταλισμός, θα πρέπει να πάψουν να παριστάνουν τους ιδιοκτήτες της υπόθεσης και των αγώνων της Αριστεράς. Έχοντας δυσφημίσει την υπόθεση του κομμουνισμού και παραμένοντας δογματικά προσκολλημένοι στο παρελθόν, αποτελούν βαρίδια στην αναζήτηση από την κοινωνία νέων δρόμων, και θα πρέπει να ανα-προσανατολιστούν ιδεολογικά ή να ‘μεριάσουν’ για να διαβεί το νέο υπό διαμόρφωση ρεύμα για την επαναθεμελίωση του κομμουνισμού.

Αλλά και η λεγόμενη ριζοσπαστική Αριστερά και η επαναστατική της εκδοχή αποδεικνύεται επίσης ανέτοιμη να ανταποκριθεί επαρκώς στις ιστορικές της ευθύνες, παίζοντας ένα καταλυτικό ρόλο στην κίνηση της κοινωνίας σε μια κομμουνιστική προοπτική. Γι’ αυτό ακριβώς χρειάζεται να συνειδητοποιηθεί το βάρος των ευθυνών μας, και οι κάθε είδους ‘μικρο-ιδιοκτήτες’ της ριζοσπαστικής Αριστεράς θα πρέπει να παραμερίσουν για να επιτρέψουν την ανάπτυξη της μεγαλύτερης δυνατής κινητοποίησης δυνάμεων, για ένα ‘από τα κάτω’, νέο (πραγματικό) εργατικό κίνημα με στόχο την υπέρβαση του καπιταλισμού και την επαναθεμελίωση του κομμουνισμού. Μια τέτοια βέβαια κίνηση έχει αναγκαία τις ιστορικές της ρίζες και δεν αρχίζει ασφαλώς από μηδενική βάση, χρειάζεται όμως ένα ξεκαθάρισμα σχέσεων, αρχών και διαδικασιών για να αποκτήσει στις σημερινές συνθήκες το κίνημα την αναγκαία δυναμική και να διασφαλίσει τις οργανωτικές και πολιτικές προϋποθέσεις για μια τέτοια επαναθεμελίωση. Τώρα που τα όνειρα των σημερινών κολασμένων (καταπιεσμένων και σκληρά εκμεταλλευόμενων) της γης παίρνουν εκδίκηση, απαιτείται η δημιουργία των προϋποθέσεων για τη μεγαλύτερη δυνατή ουσιαστική ενότητα και τη μεγαλύτερη συνειδητοποίηση της αναγκαιότητας του κομμουνισμού. Το άγχος της ανετοιμότητας της επαναστατικής Αριστεράς δεν θα

πρέπει βέβαια να μας οδηγεί σε μια παραλυτική αδράνεια. Σε κάθε περίπτωση, ούτε η κρίση του καπιταλισμού, ούτε η επαναστατική διαδικασία που ενδεχόμενα προκύψει απ' αυτήν δεν πρόκειται να είναι μια στιγμιαία διαδικασία μονόπρακτου έργου, αλλά μάλλον μια διαδικασία με διάρκεια και διακυμάνσεις. Οι οργανωμένες δυνάμεις της επαναστατικής Αριστεράς πάντως θα πρέπει να εντείνουν τις προσπάθειες τους σε όλα τα επίπεδα (αγωνιστικό, πολιτικο-οργανωτικό και θεωρητικό). Πέρα όμως από τις ευθύνες αυτών των δυνάμεων, και η μεγάλη πλειοψηφία της εργατικής τάξης έχει ανάλογες ευθύνες, και θα πρέπει να εμπιστευτεί περισσότερο και να προσεγγίσει τις δυνάμεις της επαναστατικής Αριστεράς, να πλαισιώσει αυτό το κίνημα για να προσδιορίσουμε όλοι μαζί, μέσα από τους δρόμους του αγώνα, τις νέες αρχές και να αποκρυσταλώσουμε τις νέες μορφές της κοινωνικής οργάνωσης.